

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ В. К. МАМУТОВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

АПАНАСЕНКО Катерина Іванівна

УДК 346.5

**ДОЗВІЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ**

Спеціальність 12.00.04 – господарське право;
господарсько-процесуальне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2021

Дисертація є кваліфікаційною науковою працею у формі монографії.

Робота виконана в Державній установі «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України» (м. Київ).

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений юрист України
Устименко Володимир Анатолійович,
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України», директор (м. Київ).

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
Подцерковний Олег Петрович,
Національний університет «Одеська юридична академія» МОН України, завідувач кафедри господарського права і процесу (м. Одеса);

докторка юридичних наук, професорка
Беляневич Олена Анатоліївна,
Донецький національний університет імені Василя Стуса МОН України, професорка кафедри цивільного права і процесу (м. Вінниця);

докторка юридичних наук, професорка
Резнікова Вікторія Вікторівна,
Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України, завідувачка кафедри господарського права та господарського процесу (м. Київ).

Захист відбудеться **«13» травня 2021 року о 10⁰⁰ годині** на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 11.170.02 в Державній установі «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України» за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці за адресою: 01032, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 60, к. 202.

Автореферат розіслано **«12» квітня 2021 року**.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н. О. Герасименко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У сучасному світі обмежене державне регулювання підприємництва – необхідний супутник розвинутої економіки. Досягнення цілей макроекономічного регулювання неможливе без державного впливу на поведінку учасників господарського обігу за допомогою певних засобів. У багатьох країнах у державному регулюванні господарської діяльності використовується такий засіб регулювання, як видача й анулювання (скасування, зупинення та продовження строку дії) дозвільних документів.

Дозвільні відносини у сфері господарювання складаються в багатьох сферах управління економікою та галузях господарювання: у промисловості (хімічна, харчова, добувна, металургійна, фармацевтична тощо), сільському господарстві, містобудуванні, інших галузях (видавничій справі, науково-дослідній і рекламній діяльності та ін.). Практично всі господарюючі суб'єкти у певні періоди часу беруть участь у дозвільних правовідносинах у сфері господарювання, щороку дозвільні органи видають мільйони дозвільних документів на право здійснювати ті чи інші господарські операції. До правового регулювання дозвільних відносин регулярно звертаються і Верховна Рада України, і Уряд України протягом останніх двох десятиліть. Законодавство про дозвільні відносини у сфері господарювання розглядається як окремий чинник формування інвестиційного клімату в країні. При цьому стан нормативно-правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання є проблемним, характеризується численними прогалинами та неузгодженостями, які мають бути подолані. Усе це підкреслює значущість відповідного засобу державного регулювання господарювання на даному етапі правового й економічного розвитку країни та потребу наукового аналізу наявної нормативної бази регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання і практики її застосування.

У господарсько-правовій науці проблематика дозвільних правовідносин у сфері господарювання не отримала належного теоретичного осмислення. Про організаційно-господарський характер відносин з отримання дозвільних документів указував О. П. Віхров. До окремих аспектів дозвільних правовідносин зверталися А. М. Бровдій, О. О. Квасніцька, О. П. Подцерковний, В. С. Щербина. У науці адміністративного права дозвільна діяльність державних органів висвітлювалася в роботах таких авторів, як: О. В. Харитонов, О. В. Джафарова, В. І. Сіверін, Н. Р. Кобецька, М. М. Романяк та ін.

Тому актуальною є потреба наукової розробки теорії дозвільних правовідносин у сфері господарювання, аналіз проблем їх правового регулювання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України» за темою «Модернізація господарського законодавства як передумова сталого розвитку України» (ДР № 0117U002308), в якій дисертантка брала участь як співвиконавець, що сприяло обґрунтуванню теоретичних положень і пропозицій по вдосконаленню законодавства.

Мета і завдання дослідження. *Метою дослідження є наукове обґрунтування концепції дозвільних правовідносин у сфері господарювання як різновиду організаційно-господарських правовідносин, визначення шляхів вдосконалення дозвільного законодавства у сфері господарювання.*

Для досягнення мети дослідження були поставлені такі *завдання*:

виявити теоретичні передумови формування дозвільного законодавства у сфері господарювання, дослідити історію його становлення в Україні;

з'ясувати значення для державного регулювання господарювання діяльності органів державної влади/ місцевого самоврядування щодо видачі й анулювання (скасування, зупинення та продовження строку дії) дозвільних документів;

відмежувати дозвільні правовідносини у сфері господарювання від інших правовідносин, у регулюванні яких використовується правовий засіб дозволу;

обґрунтувати правову природу дозвільних правовідносин у сфері господарювання, виявити їхні особливості та різновиди;

визначити правову природу прав за дозвільними документами, виявити ознаки об'єктоздатності й оборотоздатності цих прав (за наявності);

з'ясувати суб'єктний склад, об'єкт, предмет, зміст, засоби забезпечення виконання зобов'язань учасниками дозвільних правовідносин у сфері господарювання та юридичні факти, які обумовлюють їх виникнення, зміну й припинення;

визначити систему джерел права, які регулюють дозвільні відносини у сфері господарювання; обґрунтувати поняття дозвільного законодавства у сфері господарювання й місце відповідної сукупності правових норм у системі господарського законодавства України;

з'ясувати значення судової практики та практики Європейського Суду з прав людини для регулювання та реалізації дозвільних відносин у сфері господарювання;

виявити в загальній системі правовідносин, які складаються в окремих сферах державного регулювання господарювання (зовнішньоекономічної діяльності й державної митної справи, екології, містобудування, охорони культурної й археологічної спадщини, на ринках фінансових послуг), дозвільні правовідносини у сфері господарювання;

окреслити основні шляхи вдосконалення норм дозвільного законодавства у сфері господарювання, обґрунтувати відповідні законодавчі пропозиції.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між дозвільними органами і суб'єктами господарювання (в окремих випадках — із множинністю суб'єктів на стороні дозвільного органу) з приводу забезпечення законного інтересу суб'єкта господарювання в набутті та реалізації права на провадження певних господарських операцій/ дій зі здійснення видів господарської діяльності.

Предметом дослідження є теоретичні й практичні проблеми правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання.

Методи дослідження. *Методологічну основу дослідження складає сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів дослідження.*

Використання *системно-структурного аналізу* дозволило обґрунтувати правову природу дозвільних правовідносин у сфері господарювання, виокремити їх із широкого кола правовідносин дозвільного характеру і дослідити їхню структуру, визначити місце дозвільного законодавства у сфері господарювання в системі права (законодавства) України. Також системний підхід сприяв виявленню дозвільних правовідносин у різних сферах державного регулювання господарської діяльності. *Порівняльний метод* застосовувався насамперед при дослідженні зарубіжної й міжнародної практики правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання, а також у процесі відмежування дозвільних правовідносин від ліцензійних та інших правовідносин дозвільного характеру. Аналіз норм дозвільного законодавства у сфері господарювання та судової практики його застосування здійснювалися із застосуванням *юридико-догматичного методу*. За допомогою *міждисциплінарного аналізу* було виявлено теоретичні передумови зародження й формування законодавства про дозвільні відносини у сфері господарювання, напрацьовано ідеї щодо подальших шляхів вдосконалення норм дозвільного законодавства (наприклад, стосовно впровадження оборотоздатності прав за дозвільними документами). Виявленню проблем правового регулювання дозвільних відносин, розробці законопроектних норм сприяло застосування *праксеологічного підходу*.

Теоретичну основу дослідження, крім наукових здобутків вищезазначених авторів, склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі теорії та історії права, господарського й господарського процесуального права, цивільного, фінансового та екологічного права, міжнародного захисту прав людини, інших галузей права, зокрема, таких науковців, як: С. С. Алексєєв, О. А. Беляневич, А. Г. Бобкова, О. М. Вінник, Р. А. Джабраїлов, Г. Д. Джумагельдієва, Д. В. Задихайло, Г. Л. Знаменський, О. В. Клепікова, І. М. Кравець, В. К. Мамутов, В. С. Мілаш, В. В. Поєдинок, Г. В. Пронська, В. В. Резнікова, Б. Г. Розовський, Р. Сават'є, О. Ф. Скакун, С. О. Сліпченко, В. А. Устименко, О. В. Шаповалова, С. І. Шимон, R. Broemel, M. Schröder та ін., а також роботи дослідників у галузі філософії, економіки, економічної теорії, історії України (Дж. Бьюкенен, О. Е. Вільямсон, Р. Коуз, Д. Норт, Дж. Стігліц, І. Т. Тарасов та ін.).

Емпіричною основою дослідження є нормативно-правові акти, які регулюють дозвільні відносини у сфері господарювання в Україні й окремих зарубіжних країнах (Польщі, Грузії, Казахстані, Франції, Німеччині, Норвегії, Білорусі тощо), судова практика, рішення Європейського Суду з прав людини у справах щодо захисту прав володільців дозвільних документів і ліцензій, практика роботи дозвільних органів, статистична інформація.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній правовій науці комплексним господарсько-правовим дослідженням проблем правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання, спрямованим на розв'язання наукової й практичної проблеми – обґрунтування концепції дозвільних правовідносин у сфері господарювання як різновиду організаційно-господарських правовідносин – та розробку науково аргументованих пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання. Наукова новизна отриманих результатів відображається в теоретичних положеннях та висновках, найважливішими з яких є такі:

Вперше:

доведено, що дозвіл на здійснення визначених законом господарських операцій (дій зі здійснення видів господарської діяльності) є нормативним правовим засобом-установленням/ інструментом, а видача й анулювання (скасування, зупинення та продовження строку дії) дозвільних документів – індивідуальним правовим засобом-діянням/ технологією, що виконує функцію засобу (прямого методу) державного регулювання господарської діяльності;

аргументовано, що видача й анулювання (скасування, зупинення та продовження строку дії) дозвільних документів застосовується спеціально уповноваженими органами державної влади/ місцевого самоврядування з метою формування й підтримання правового господарського порядку, забезпечення досягнення цілей державної економічної, екологічної політики та політики в соціально-економічній сфері, соціальної спрямованості економіки України, інформаційної безпеки держави та національного суверенітету, охорони об'єктів культурної та археологічної спадщини, забезпечення безпеки господарської діяльності;

виявлено характерні для господарських правовідносин ознаки у дозвільних правовідносинах у сфері господарювання, що дозволило кваліфікувати судові спори, які виникають між їх учасниками, як спори господарської юрисдикції;

обґрунтовано теоретичне поняття дозвільних правовідносин у сфері господарювання як регулятивних, активних, складних організаційно-господарських правовідносин, що виникають у процесі управління господарською діяльністю в різних галузях господарювання між зацікавленими суб'єктами господарювання і дозвільними органами (в окремих випадках – з множинністю осіб на стороні дозвільного органу) з приводу забезпечення законного інтересу суб'єкта господарювання в набутті та реалізації права на провадження певних господарських операцій/ дій зі здійснення видів господарської діяльності в цілях забезпечення економічної ефективності, підтримання правового господарського порядку;

виявлено особливості дозвільних правовідносин у сфері господарювання:

- 1) опосередковують застосування такого засобу державного регулювання господарської діяльності, як видача й анулювання (скасування, зупинення й продовження строку дії) дозвільних документів;
- 2) їхній об'єкт пов'язаний з правовою можливістю суб'єкта господарювання здійснювати господарські операції, а також дії зі здійснення деяких видів господарської діяльності;
- 3) поєднання в дозвільних правовідносинах процесуально-правових і матеріально-правових аспектів;
- 4) у низці випадків вони обмежуються часовими рамками;
- 5) це складні (комплексні) правовідносини;

доведено відмінність дозвільних правовідносин у сфері господарювання від інших правовідносин, у регулюванні яких використовується правовий засіб дозволу, зокрема, від правовідносин з дозвільним компонентом (правовідносин щодо управління об'єктами публічної власності, деяких господарських договірних правовідносин) та правовідносин дозвільного характеру за участю Антимонопольного комітету України;

здійснено класифікацію дозвільних правовідносин у сфері господарювання за такими критеріями: особливостями юридичного складу, що є підставою виникнення дозвільних правовідносин; предметом; змістом суб'єктивного права, яке надає дозвільний орган; спрямованістю на забезпечення прав і законних інтересів різних категорій суб'єктів, а також на легалізацію чи легітимацію господарської діяльності/ операцій, на здійснення зовнішньоекономічної діяльності або господарських операцій в Україні; тривалістю; суб'єктним складом; особливостями нормативно-правового регулювання; галузями господарювання, в яких виникають дозвільні правовідносини; використанням власних ресурсів або об'єктів публічної власності при здійсненні господарських операцій/ діяльності за дозволами;

з'ясовано правову природу й класифіковано права за дозвільними документами за такими критеріями: змістом суб'єктивного права; предметом, щодо якого надаються права; формою власності об'єктів, право на використання яких посвідчується дозвільним документом; метою/ призначенням дозвільної процедури; галузями господарювання, в яких права можуть бути реалізовані; терміном дії; місцем здійснення господарської операції/ дій зі здійснення видів господарської діяльності;

обґрунтовано характеристики (особливості) об'єктоздатних прав за дозвільними документами: 1) це права на власні позитивні дії у сфері господарювання; 2) як правило, ними не можуть бути права здійснювати господарські операції щодо належних особі на праві власності об'єктів чи права, тісно пов'язані з особою суб'єкта прав; 3) такі права зазвичай надаються державою/ територіальною громадою; 4) вони абсолютно-відносні;

виявлено критерії, що допомагають визначити коло потенційно оборотоздатних прав за дозвільними документами, зокрема, встановлено, що оборотоздатними можуть бути лише об'єктоздатні права на здійснення окремих господарських операцій, економічно привабливі для кількох суб'єктів господарювання; права за дозвільними документами, тісно пов'язані з приватним майном або особою власника прав, характеристиками оборотоздатності зазвичай не володіють;

визначено груповий і безпосередній об'єкт, предмети дозвільних правовідносин у сфері господарювання;

з'ясовано загальну соціальну та особливу передумови встановлення дозвільних правовідносин у сфері господарювання, а також юридичні факти, які зумовлюють виникнення, зміну й припинення таких правовідносин;

виявлено засоби забезпечення виконання зобов'язань учасниками дозвільних правовідносин у сфері господарювання, а саме: способи захисту прав учасників правовідносин, закріплені законами; заходи відповідальності (відшкодування збитків та адміністративно-господарські санкції); інші засоби забезпечення, передбачені дозвільним законодавством у сфері господарювання (наприклад, поновлення безпідставно анульованого документа дозвільного характеру), а також встановлено особливості цих засобів;

обґрунтовано теоретичне поняття дозвільного законодавства у сфері господарювання як міжгалузевого комплексного правового інституту, спрямованого на правове регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання, забезпечення належних умов для ефективного економічного обігу, правового господарського порядку з використанням загального методу господарського права;

виявлено проблему декларативності законодавчих норм про принцип мовчазної згоди у дозвільних правовідносинах як засобу забезпечення виконання зобов'язань та спростовної правової презумпції і запропоновано можливий спосіб вирішення проблеми: факт дотримання/недотримання умов застосування принципу мовчазної згоди має входити в предмет доказування у відповідних категоріях спорів, суди мають вирішувати питання про (не)можливість визнання права на відповідну господарську операцію в резолютивній частині судового рішення;

аргументовано, що дозвільні правовідносини у зовнішньоекономічній сфері та державній митній справі складаються у випадку, коли видача й анулювання дозволу виступає засобом державного регулювання господарської діяльності; такими є правовідносини з поміщення та перебування товарів у митному режимі переробки на митній території України (за її межами) та правовідносини з ліцензування зовнішньоекономічної діяльності за правилами неавтоматичного ліцензування, включно з ліцензуванням імпорту в Україну цукру-сирцю з тростини в межах тарифної квоти; аналогічною є правова природа правовідносин між суб'єктами державного експортного контролю щодо отримання дозволів і висновків у цій сфері;

доведено, що правовідносини щодо видачі й анулювання дозвільних документів, груповим об'єктом яких виступає право виконувати господарські операції з експлуатації природних ресурсів або господарські операції/ дії зі здійснення видів господарської діяльності, які справляють антропогенний вплив на довкілля, є дозвільними правовідносинами у сфері господарювання;

аргументовано, що на ринку банківських послуг і у сфері валютного регулювання складаються такі різновиди дозвільних правовідносин у сфері господарювання: правовідносини між банківським регулятором і банком з приводу видачі дозволу на інвестування, а також ті правовідносини, що виникають у зв'язку із застосуванням валютних обмежень та видачею дозволів на проведення міжбанківських розрахунків;

визначено різновиди дозвільних правовідносин у сфері господарювання, які формуються між учасниками фондового ринку (за участю окремих груп емітентів та відповідного регулятора), у тому числі з приводу погодження (заборони) реклами учасникам фондового ринку та недержавним пенсійним фондам;

доведено, що незважаючи на суб'єктний склад (не включає суб'єкта господарювання) і груповий об'єкт (право на здійснення негосподарських операцій), правовідносини з набуття права на археологічні розвідки, розкопки можна трактувати як дозвільні правовідносини у сфері господарювання, оскільки їх правове регулювання має забезпечити панування правового господарського порядку в економіці, а видача й анулювання відповідного дозволу виконує функцію засобу державного регулювання господарювання.

Удосконалено положення щодо:

трактування змісту засобу державного регулювання господарської діяльності, що був поіменованій у науковій літературі як видача документів дозвільного характеру, – запропоновано його більш широке розуміння як видачі й анулювання (скасування, зупинення й продовження строку дії) дозвільних документів;

тлумачення понять легалізації та легітимації господарської діяльності: обґрунтовано, що видача дозвільних документів може бути елементом легітимації господарської операції, водночас надання суб'єкту господарювання права на провадження певних дій зі здійснення видів господарської діяльності – складовою легалізації господарської діяльності;

розмежування ліцензійних і дозвільних правовідносин, зокрема, запропоновано нові критерії розмежування: об'єкт правовідносин; обсяг господарської компетенції, що набувається в ліцензійних і дозвільних правовідносинах; неможливість наділення ліцензіата правом використання об'єктів публічної власності; певна привілейованість прав за дозвільним документом, на відміну від прав ліцензіата за ліцензією;

визначення господарської компетенції суб'єкта господарювання, зокрема, запропоновано включати до її змісту права за дозвільними документами;

визначення складових елементів структури нематеріальних активів, а саме: обґрунтовано доцільність включення до них прав за дозвільними документами, наданих безстроково або на тривалий період часу;

трактування складових елементів судової практики як джерела права, зокрема, обґрунтовується неможливість включення практики Європейського суду з прав людини до судової практики;

класифікації дозвільних документів у сфері екології, зокрема, запропоновано нові критерії їх класифікації: спосіб впливу господарюючих суб'єктів на довкілля; галузі господарської діяльності; види екологічних небезпек;

розмежування господарських і екологічних відносин, зокрема, запропоновано такі критерії розмежування, як характер і мета впливу на предмет цих відносин.

Дістали подальшого розвитку положення щодо:

організаційно-господарського характеру дозвільних правовідносин у сфері господарювання; зокрема, доводиться управлінський характер рішень дозвільних органів, які приймаються у дозвільних правовідносинах, а також партнерський характер цих правовідносин і організаційний/ організаційно-майновий зміст прав і обов'язків їхніх учасників;

дозвільного типу правового регулювання суспільних відносин, які складаються у сфері господарювання, шляхом аналізу дозволу на певні господарські операції/ дії зі здійснення видів господарської діяльності та видачі й анулювання (скасування, зупинення й продовження строку дії) дозвільних документів як правових засобів, що забезпечують дію дозвільного типу правового регулювання;

розуміння об'єкта господарських правовідносин через категорію інтересу, а саме: поняття групового об'єкта дозвільних правовідносин у сфері господарювання обґрунтовується через законний інтерес господарюючого суб'єкта у набутті й належній реалізації певних господарських прав;

судової практики як джерела господарського права; зокрема, судова практика розглядається в контексті концепції соціологізму як один із правових феноменів, що творить правову реальність; акцентується увага на правових позиціях Верховного Суду у спорах між учасниками дозвільних правовідносин у сфері господарювання, в яких проявляється його нормотворча діяльність;

правового господарського порядку, зокрема, через визначення ролі видачі й анулювання (скасування, зупинення й продовження строку дії) дозвільних документів у формуванні правового господарського порядку, у тому числі у сфері археологічних досліджень, які не є господарськими операціями;

ціннісної концепції права власності, зокрема, доводиться потенційна можливість визнання прав за дозвільними документами об'єктами права власності;

організаційно-господарського характеру повноважень Національного банку України з реалізації заходів державного регулювання діяльності банків шляхом доведення організаційно-господарського характеру правовідносин, які складаються між банками та НБУ з приводу видачі дозвільних документів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати дослідження можуть стати основою для інтенсифікації господарсько-правових наукових досліджень про окремі різновиди дозвільних правовідносин у сфері господарювання. Науково обґрунтовані практичні пропозиції по вдосконаленню правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання і теоретичні положення можуть бути використані: у законодавчій діяльності по зміні дозвільного законодавства у сфері господарювання; при написанні науково-практичних коментарів до нормативно-правових актів, які регулюють дозвільні відносини у сфері господарювання; у правозастосовчій практиці (зокрема, органів суду, дозвільних органів); при підготовці роз'яснень Державної регуляторної служби України, Пленуму Верховного Суду з питань застосування норм дозвільного законодавства у сфері господарювання; в освітньому процесі у закладах вищої освіти при викладанні господарсько-правових дисциплін, підготовці навчальних посібників, методичних розробок.

Результати дисертаційного дослідження отримали практичне втілення в діяльності народного депутата України (довідка № 232 від 19 жовтня 2020 р.), Чернігівської міської ради (довідка № 1233/1-04/вих/01 від 16 грудня 2020 р.). Положення дисертації використовуються в навчальному процесі Національного університету «Чернігівська політехніка» при викладанні дисциплін «Господарське право», «Правові засади державного регулювання господарської діяльності», «Інвестиційне право», у відповідній методичній роботі, при розробці тематики й керівництві кваліфікаційними роботами магістрів (довідка № 202/08-585 від 12 жовтня 2020 р.).

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійним завершеним господарсько-правовим дослідженням правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання, проблематики відповідного правозастосування. Теоретичні положення, законопроектні пропозиції сформульовані авторкою за результатами аналізу чисельних наукових праць, законодавства України та окремих зарубіжних країн, матеріалів судової та іншої правозастосовчої практики.

Апробація результатів дослідження. Результати проведеного дослідження доповідались на науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема: круглому столі «Актуальні проблеми господарського права та процесу» (м. Київ, 2015 р.), науково-практичному семінарі «Захист прав споживачів у сучасних умовах» (м. Чернігів, 2015 р.), круглому столі «Проблеми розвитку науки господарського права і вдосконалення господарського законодавства» (м. Київ, 2015 р.), Першій науково-практичній конференції «Будівельне право: проблеми теорії і практики» (м. Київ, 2017 р.), науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми правового регулювання підприємницької діяльності в Україні та країнах Європейського Союзу» (м. Чернігів, 2017 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика» (м. Київ, 2018 р.), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин» (м. Кривий Ріг, 2019 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (м. Вінниця, 2019 р.), Перших і Других наукових читаннях пам'яті академіка В. К. Мамутова (м. Київ, 2019 р., 2020 р.), XXIV Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми соціально-орієнтованого інноваційного розвитку білоруського суспільства і профспілки» (м. Гомель, 2020 р.), I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Травневі правові читання» (м. Черкаси, 2020 р.), щорічній Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми захисту прав та свобод людини і громадянина» (м. Чернігів, 2016 р., 2017 р., 2020 р.).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковані в 50 наукових працях, у числі яких: науково-практичний коментар до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (далі – Закону про дозвільну систему), 6 статей у зарубіжних наукових періодичних виданнях і 16 статей у вітчизняних наукових фахових виданнях, 21 публікація за матеріалами науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів, 6 публікацій в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою й завданнями наукового дослідження. Дисертація складається з титульного аркуша, змісту, основної частини, що включає: вступ, 5 розділів, які охоплюють 23 підрозділи, висновки, а також додатку (проект Закону України «Про внесення змін до законодавчих актів про дозвільні відносини у сфері господарювання»), списку використаних джерел із 763 найменувань. Загальний обсяг основної частини дисертації становить 376 аркушів комп'ютерного тексту, що дорівнює 19,28 авторських аркушів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність дисертаційної роботи, здійснюється загальний огляд господарсько-правових праць за темою і визначається основний напрям дослідження.

Розділ 1 «Теоретичні засади та історико-правові передумови формування дозвільних правовідносин у сфері господарювання» складається з трьох підрозділів, в яких висвітлено теоретико-філософські

передумови зародження й формування законодавства про дозвільні відносини у сфері господарювання та історичні етапи його становлення. Також аналізується визначальний для дисертаційного дослідження засіб державного регулювання господарської діяльності.

У *підрозділі 1.1 «Теоретико-філософські передумови зародження й формування законодавства про дозвільні відносини у сфері господарювання»* викладаються результати аналізу наукових праць у галузі економіки, права, філософії, інших дисциплін, в яких виявлено генезис теоретичних ідей про значення інструменту дозволу для управлінських дій держави в економіці. Відповідні ідеї були органічною складовою теоретичних досліджень питань управління економікою і лише в окремих випадках розглядалися самостійно. Мова йде, насамперед, про науковий доробок дослідників ХХ століття (німецьких неолібералів, кейнсіанців, теоретиків інституціоналізму, неоінституціоналізму, Дж. Бьюкенена, Дж. Стігліца та ін.), а також вітчизняних правознавців. Виявлено вклад у такі дослідження вченого-поліцеїста І. Т. Тарасова, який першим у вітчизняній правовій науці вказав на важливість правового інструменту дозволу для державного регулювання господарської діяльності. Розглянуто застосування правового засобу дозволу у вченнях про управління сферами зовнішньої торгівлі та фінансовими ринками. У контексті проблематики дослідження зацентровано увагу на позиціях економічного аналізу права, які мають засадниче значення для господарсько-правового аналізу дозвільних правовідносин у сфері господарювання.

У *підрозділі 1.2 «Видача й анулювання (скасування, зупинення та продовження строку дії) дозвільних документів як засіб державного регулювання господарської діяльності»* доводиться теза про видачу й анулювання (скасування, зупинення та продовження строку дії) дозвільних документів як засіб державного регулювання господарської діяльності. Важливим при цьому стало використання положень теорії неоінституціоналізму, що дозволило дійти висновку про забезпечення економічного ефекту в господарській діяльності підприємців і справедливого розподілу ресурсів між ними як необхідного результату застосування такого правового засобу в державному регулюванні сфери господарювання.

Аналізується правова природа дозволу на вчинення господарських операцій/ дій зі здійснення видів господарської діяльності, його ознаки як правового засобу. Видача й анулювання (скасування, зупинення та продовження строку дії) дозвільних документів досліджується як один із правових засобів, різновид обмежень свободи підприємництва, а також виявляється його функція прямого методу (засобу) державного регулювання господарської діяльності й мета застосування. Остання вбачається у формуванні й підтриманні правового господарського порядку, забезпеченні досягнення цілей державної економічної, екологічної політики та політики в соціально-економічній сфері. Його застосування сприяє забезпеченню (охороні) інтересів: споживачів товарів і послуг, учасників дорожнього руху, членів відповідних територіальних громад і суспільства в цілому, а також охороні довкілля, рослинного й тваринного світу, забезпеченню екологічної безпеки, інформаційної безпеки держави та

національного суверенітету, об'єктів культурної спадщини, забезпеченню соціальної спрямованості економіки України, безпеки господарської діяльності (біологічної, інформаційної тощо). Свою роль цей засіб виконує у забезпеченні прав людини, що досліджено в роботі.

Законодавче поняття «дії щодо здійснення господарської діяльності», право на які набувається на підставі дозвільних документів, запропоновано тлумачити як господарську операцію. Виявлено такі ознаки господарської операції, як її тимчасовий характер і зв'язок з предметом (об'єктом) операції. Дії зі здійснення видів господарської діяльності як предмет регулятивного впливу є виключенням у механізмі державного регулювання господарювання, що застосовує дозвіл як правовий засіб (стосується видачі висновків про оцінку впливу на довкілля, експлуатаційного дозволу та кількох інших дозволів).

Обґрунтовано управлінський характер рішень дозвільного органу, які він приймає в дозвільних правовідносинах у сфері господарювання. Серед іншого, такі рішення виконують функцію юридичних фактів, з якими пов'язується виникнення абсолютних господарських правовідносин з проведення окремих господарських операцій/дій зі здійснення видів господарської діяльності, податкових правовідносин.

За результатами дослідження питання про можливу заміну дозвільної моделі регулювання відносин між суб'єктами господарювання і державою щодо здійснення окремих господарських операцій договірною моделлю зроблено висновок про можливу додаткову роль договору в регулюванні відповідних суспільних відносин.

У роботі аргументується, що видача дозвільних документів може бути елементом легітимації господарської операції, водночас надання суб'єкту господарювання права на провадження певних дій зі здійснення видів господарської діяльності – складовою легалізації господарської діяльності.

У *підрозділі 1.3 «Становлення та розвиток законодавства України про дозвільні відносини у сфері господарювання»* обґрунтовується позиція про те, що в історичній ретроспективі відносини, які виникали з приводу наділення господарюючих суб'єктів правами на провадження господарських операцій/діяльності, протягом століть своїм об'єктом мали видачу різного роду привілеїв (епоха Середньовіччя – ХІХ ст.). У роботі досліджені торгові й промислові привілеї, які надавалися в різні історичні періоди на українських землях окремим суспільним станам, містам/територіям і національним громадам. Виявлено основні тенденції правового регулювання відносин між державними органами та господарюючими суб'єктами щодо здійснення окремих видів господарських операцій із застосуванням правового інструменту дозволу в радянську епоху. Також проведено періодизацію розвитку дозвільного законодавства у сфері господарювання в радянський час та в роки незалежності України.

Розділ 2 «Правова природа, види дозвільних правовідносин у сфері господарювання. Права за дозвільними документами» складається з п'яти підрозділів, в яких аналізується правова природа і види дозвільних правовідносин у сфері господарювання, розробляється концепція прав за дозвільними документами, досліджується їх об'єктоздатність й потенційна оборотоздатність.

У *підрозділі 2.1 «Правова природа дозвільних правовідносин у сфері господарювання»* мета дослідження досягається через аналіз наукової позиції про «адміністративно-господарські відносини» і розгляд ознак організаційно-господарських відносин (зобов'язань). Аргументовано доводиться, що «адміністративно-господарські відносини» по суті є відносинами організаційно-господарськими, а правовідносини, які складаються між дозвільними органами та суб'єктами господарювання з приводу видачі, анулювання (скасування), зупинення та продовження строку дії дозвільного документа, є організаційно-господарськими. Зокрема, обґрунтовується наявність управлінського впливу дозвільних органів на діяльність суб'єктів господарювання, партнерський характер дозвільних правовідносин та організаційний/ організаційно-майновий зміст прав і обов'язків їхніх учасників.

З метою чіткого означення місця дозвільних правовідносин у сфері господарювання в колі інших правовідносин у *підрозділі 2.2 «Відмежування дозвільних правовідносин у сфері господарювання від інших правовідносин дозвільного характеру»* проведено порівняльне дослідження вказаних правовідносин з іншими правовідносинами, у державному регулюванні яких також використовується правовий засіб дозволу. Дозвільні правовідносини у сфері господарювання відмежовані від правовідносин з дозвільним компонентом (господарських договірних правовідносин, правовідносин щодо управління об'єктами публічної власності) і правовідносин дозвільного типу, об'єктом яких є дії з видачі різного роду дозволів фізичним і юридичним особам (на носіння зброї, ліцензій тощо). Останні розглядаються як самостійні правовідносини (господарські чи адміністративні), відмінні від дозвільних правовідносин у сфері господарювання. Відносини з дозвільним компонентом є складними, відносини з отримання дозволів є лише складовою частиною таких відносин.

При порівнянні дозвільних і ліцензійних відносин виокремлено їхні спільні й відмінні ознаки, напрацьовано нові критерії розмежування: об'єкт; різний обсяг господарської компетенції, що набувається в ліцензійних і дозвільних правовідносинах; неможливість наділення ліцензіата правом використання об'єктів публічної власності, що характерно для деяких груп дозвільних правовідносин у сфері господарювання, тощо.

Також виявлені відмінності правовідносин дозвільного характеру за участю Антимонопольного комітету України та дозвільних правовідносин у сфері господарювання: за об'єктом, метою учасників правовідносин, характером заінтересованості суб'єктів господарювання – їхніх учасників, юридичним значенням отриманого дозволу, деякими іншими особливостями – здебільшого, процедурного характеру. Класифіковано господарські договірні правовідносини, що виникають за умови попереднього отримання суб'єктами господарювання дозволів (узгоджень, погоджень, згоди) та/або для реалізації прав за виданим дозвільним документом, та розглянуто питання про їхню правову природу.

У *підрозділі 2.3 «Види дозвільних правовідносин у сфері господарювання»* розроблена класифікація дозвільних правовідносин за нормативно-правовим регулюванням, залежно від особливостей юридичного складу, що є підставою

виникнення дозвільних правовідносин, і предмету, за змістом суб'єктивного права, яке надає дозвільний орган, і спрямованістю, за тривалістю, суб'єктивним складом, деякими іншими критеріями. При цьому виявлені прогалини в Переліку документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності (далі – Переліку документів дозвільного характеру) (наприклад, відсутні дозвільні документи у сфері пожежної безпеки, паспорт прив'язки) та недоліки правового регулювання дозвільних відносин, які виникають на підставі декларації про провадження господарської діяльності, що не дозволяють ефективно використовувати правовий інструмент дозволу. Надані конкретні законодавчі пропозиції з усунення таких недоліків.

У *підрозділі 2.4 «Правова природа прав за дозвільними документами»* проаналізовано феномен прав за дозвільними документами, їхню правову природу. Доводиться, що такі права слід трактувати як складову господарської компетенції/ правосуб'єктності суб'єкта господарювання, його суб'єктивні права. Деякі з прав за дозвільними документами можуть бути обліковані в складі нематеріальних активів суб'єкта господарювання (зокрема, права за дозвільними документами, наданими безстроково або на тривалий період часу), окремі з них – визнані майновими правами за умови введення правового механізму обігу прав на користування природними ресурсами, радіочастотним і номерним ресурсом.

Запропонована класифікація дозвільних документів і прав за ними за такими ознаками: змістом суб'єктивного права, яке надає дозвільний орган згідно з дозвільним документом; предметом, щодо якого надаються права; формою власності об'єктів, право на використання яких посвідчується; залежно від мети/ призначення дозвільної процедури; залежно від галузей господарювання; за терміном дії; за місцем здійснення господарської операції/ дій зі здійснення видів господарської діяльності. Проведене дослідження сприяло виявленню тих прав, стосовно яких не можуть складатися дозвільні правовідносини у сфері господарювання, запропоновано виключити відповідні дозвільні документи з Переліку документів дозвільного характеру.

Використовуючи теоретичні позиції вітчизняних і зарубіжних вчених про об'єктоздатність й оборотоздатність майнових прав, інших об'єктів, дозвільних документів деяких видів, у *підрозділі 2.5 «Об'єктоздатність і оборотоздатність прав за дозвільними документами»* встановлені характеристики (особливості) об'єктоздатних прав за дозвільними документами: 1) це права на власні позитивні дії у сфері господарювання (на окремі господарські операції); 2) як правило, ними не можуть бути права особи здійснювати господарські операції щодо належних їй на праві власності об'єктів або ті права, що тісно пов'язані з особою суб'єкта прав; 3) такі права зазвичай надаються державою/ територіальною громадою в установленому законодавством порядку; 4) такі права абсолютно-відносні. Переліченим характеристикам відповідають права на розміщення об'єктів зовнішньої реклами, порушення об'єктів благоустрою, розміщення тимчасових споруд для здійснення підприємницької діяльності, поводження з відходами, на використання номерного ресурсу, права за природоресурсовими дозволами.

З урахуванням результатів наукових досліджень оборотоздатності майнових прав та окремих об'єктів особистих немайнових відносин, зважаючи на роль волі законодавця в наділенні властивостями оборотоздатності окремих об'єктів, обґрунтовано ідею про надання таких характеристик окремим правам за дозвільними документами. Завдяки цьому можна досягнути необхідних суспільних цілей, зокрема, пов'язаних зі сталим розвитком економіки. Водночас зроблено висновок, що попередньо слід напрацювати юридичний механізм передачі таких прав, при якому були б забезпечені публічні й приватні інтереси, не допускалися незаконні схеми передачі прав поза державним контролем (наприклад, установа заборонена «спекуляції» правами, контролю дій нового власника/ орендаря прав зі сторони держави).

Виявлено критерії, що допомагають визначити коло потенційно оборотоздатних прав за дозвільними документами: 1) оборотоздатними можуть бути лише об'єктоздатні права, економічно привабливі для кількох суб'єктів господарювання; 2) ними можуть виступати лише права на здійснення окремих господарських операцій, але не права на дії зі здійснення видів господарської діяльності; 3) права за дозвільними документами, тісно пов'язані з приватним майном або особою власника прав, характеристиками оборотоздатності зазвичай не володіють.

Враховуючи зарубіжний досвід, результати вітчизняних правових досліджень відносин власності, у дисертації доводиться потенційна можливість та необхідність формування власницької концепції прав за дозвільними документами, розвитку в українському праві ціннісної теорії права власності.

У розділі 3 «Структура дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності», що складається з шести підрозділів, проведено аналіз складових структури дозвільних правовідносин, виявлено підстави виникнення, зміни й припинення та засоби забезпечення виконання зобов'язань учасниками дозвільних правовідносин у сфері господарювання, узагальнено особливості цих правовідносин.

У підрозділі 3.1 «Суб'єкти дозвільних правовідносин у сфері господарювання та їх правовий статус» визначається коло учасників дозвільних правовідносин. Досліджено зміст господарської компетенції дозвільних органів у цих правовідносинах, роль її належної реалізації у втіленні державної інвестиційної політики, екологічної політики й політики в соціально-економічній сфері, а також у зовнішньоекономічній, валютній та конкурентній політиці. Доведено, що за відсутності у дозвільного органу повноважень зі здійснення контролю у сфері господарської діяльності, надання приписів про порушення законодавства або необхідних спеціальних законодавчих підстав анулювання дозвільних документів відповідний дозвільний орган не спроможний ефективно використовувати такий засіб державного регулювання, як видача й анулювання (скасування, зупинення й продовження строку дії) дозвільних документів; виявлені відповідні сфери державного регулювання господарської діяльності: охорона рослинного світу, поводження з відходами, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами, ввезення і вивезення зразків насіння й садивного матеріалу, розміщення зовнішньої реклами.

Охарактеризовано участь у дозвільних правовідносинах зацікавлених суб'єктів господарювання та суб'єктів, які залучаються до видачі дозвільних документів (органи державної влади/ місцевого самоврядування, що погоджують видачу дозвільних документів; експерти тощо). В останньому випадку виникають зобов'язання з множинністю суб'єктів, специфіку взаємодії учасників яких розглянуто. Доводиться, що адміністратор центру надання адміністративних послуг не володіє господарською компетенцією і не є учасником дозвільних правовідносин у сфері господарювання.

У *підрозділі 3.2 «Об'єкт і предмет дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності»* груповим об'єктом дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності визначено законний інтерес у набутті й належній реалізації права на певні господарські операції/ дії з провадження видів господарської діяльності (володінні цим правом), а також вказані права. Безпосереднім об'єктом правовідносин з видачі дозвільних документів є дії дозвільного органу та суб'єкта господарювання щодо видачі дозвільного документа (реєстрації декларації про провадження господарської діяльності), правовідносин з анулювання/ скасування, зупинення чи продовження строку дії такого документа – дії, спрямовані на позбавлення/ тимчасове позбавлення суб'єкта господарювання права на провадження окремих господарських операцій/ дій щодо здійснення видів господарської діяльності або, відповідно, підтвердження такого права.

Аргументовано, що предмет дозвільних правовідносин у сфері господарювання дозволяє відмежувати дозвільні й ліцензійні правовідносини. Зазвичай дозвільні документи видаються на право провадження господарських операцій/ дій стосовно об'єктів матеріального світу, нематеріальних об'єктів чи об'єктів, що проєктуються. Визначено такий перелік предметів дозвільних правовідносин у сфері господарювання: земельні ділянки, їх ґрунтове покриття, надра, інші природні ресурси, зелені насадження, цінні папери та інвестиції, радіочастотний і номерний ресурс, пам'ятники культурної та археологічної спадщини, культурні цінності, обладнання та інше рухоме майно, громадський (публічний) простір, дороги, відходи; проєктовані об'єкти містобудування; споруди, комплекси споруд, приміщення, транспортні засоби, будівлі.

У *підрозділі 3.3 «Зміст дозвільних правовідносин у сфері господарювання»* зміст досліджуваних правовідносин розглядається через пануючий в юридичній науці концепт змісту як взаємозв'язку прав та обов'язків їх учасників. Відповідно, було визначено й охарактеризовано основні права й обов'язки учасників дозвільних правовідносин – суб'єктів господарювання і дозвільних органів.

Встановлено, що дозвільне законодавство у сфері господарювання закріплює достатній обсяг прав суб'єктів господарювання в їх взаємовідносинах із дозвільними органами, оптимальний набір обов'язків учасників дозвільних правовідносин у сфері господарювання. Найбільшим ризиком у правовідносинах із дозвільним органом для суб'єктів господарювання є правова невизначеність; в основному вона проявляється в неврегульованості процедур отримання дозвільних документів, непродуманості юридичних підстав, що зумовлюють припинення дозвільних правовідносин або

відмову у видачі дозвільних документів. З метою усунення цього недоліку обґрунтовані законодавчі зміни до Закону про дозвільну систему, інші законопроектні ідеї. Доводиться, що зупинення дії/анулювання дозвільного документа можна кваліфікувати як адміністративно-господарську санкцію, якою запропоновано доповнити статтю 239 Господарського кодексу України (далі – ГК України).

На прикладі господарської компетенції дозвільного органу проаналізовано питання визначення прав органів господарського керівництва у правовідносинах з точки зору широко використовуваної концепції дискреційних повноважень. Це дозволило визначити права дозвільних органів, які мають характер організаційно-господарських повноважень.

У *підрозділі 3.4 «Підстави виникнення, зміни й припинення дозвільних правовідносин у сфері господарювання»* з'ясовано юридичні факти й передумови виникнення дозвільних правовідносин у сфері господарювання.

Загальною соціальною передумовою, що спричинює необхідність встановлення дозвільного правовідношення у сфері господарювання, є формування соціально орієнтованої системи господарювання та потреба в забезпеченні правового господарського порядку. Необхідність застосування аналізованого в роботі засобу державного регулювання господарської діяльності в окремих сферах господарювання є особливою передумовою виникнення дозвільних правовідносин у сфері господарювання.

Правоутворюючим юридичним фактом у дозвільних правовідносинах у сфері господарювання запропоновано розуміти звернення суб'єкта господарювання до дозвільного органу із заявою про видачу дозвільного документа (декларацією про провадження господарської діяльності) та визначеними законодавством документами. У разі проведення конкурсів (аукціонів) на право здійснення господарських операцій та експертиз, обстежень, при видачі висновку з оцінки впливу на довкілля підставою виникнення дозвільних правовідносин є фактичний склад, що формується за принципом послідовного нагромадження елементів складу у визначеному порядку.

Щодо зміни правовідношення фактичний склад охоплює певну правомірну/неправомірну дію суб'єкта господарювання або подію (порушення правил здійснення господарської діяльності, закінчення строку дії дозвільного документа і звернення суб'єкта господарювання з приводу продовження його дії, інші юридичні факти) та відповідний акт (рішення) дозвільного органу.

Припинення дозвільних правовідносин відбувається на підставі фактичного складу, що включає як обов'язковий елемент рішення/акт дозвільного органу або рішення адміністративного суду про анулювання/скасування дозвільного документа, яке набрало законної сили, а також інші юридичні факти: звернення чи неправомірні дії або бездіяльність суб'єкта господарювання по реалізації прав, наданих дозвільним документом; виникнення об'єктивних обставин, що унеможливають правомірне користування правами за дозвільними документами, ін. Закінчення строку дії дозвільного документа є самостійним правоприпиняючим юридичним фактом.

У *підрозділі 3.5 «Засоби забезпечення виконання зобов'язань учасниками дозвільних правовідносин»* визначено такі засоби забезпечення виконання зобов'язань: способи захисту прав учасників правовідносин, закріплені законами; заходи відповідальності (відшкодування збитків та адміністративно-господарські санкції, у тому числі демонтаж рекламних пристроїв, знесення самочинно збудованого об'єкта містобудування тощо); інші засоби забезпечення, передбачені дозвільним законодавством (наприклад, отримання дозволу за принципом мовчазної згоди, поновлення безпідставно анульованого документа дозвільного характеру, направлення дозвільним органом припису у разі виявлення порушень законодавства).

Виявлено особливі характеристики вказаних засобів забезпечення: 1) установлюються тільки законодавством; 2) спрямовані на захист прав і суб'єкта господарювання (володільця дозвільного документа), і публічних інтересів; застосовувати засоби забезпечення виконання зобов'язань може будь-яка зі сторін дозвільних правовідносин; 3) їх реалізація вимагає активних дій уповноваженої особи; 4) вони виконують стимулюючу й охоронну функцію в дозвільних правовідносинах, а деякі різновиди – й компенсаційну функцію.

У *підрозділі 3.6 «Особливості дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності»* досліджено властивості дозвільних правовідносин у сфері господарювання як різновиду господарських правовідносин та, зокрема, правовідносин організаційно-господарських. Також виявлено особливості дозвільних правовідносин у сфері господарювання як окремої групи управлінських правовідносин у сфері господарювання: 1) опосередковують застосування такого засобу державного регулювання господарської діяльності, як видача й анулювання (скасування, зупинення й продовження строку дії) дозвільних документів; 2) їхній об'єкт пов'язаний з правовою можливістю суб'єкта господарювання здійснювати господарські операції, а також дії зі здійснення деяких видів господарської діяльності; 3) поєднання в дозвільних правовідносинах процесуально-правових і матеріально-правових аспектів (превалюючими є останні); 4) у низці випадків вони обмежуються часовими рамками; 5) це складні (комплексні) правовідносини, про що свідчать: складові елементи триваючих у часі дозвільних правовідносин (правовідносини з видачі дозвільного документа, його переоформлення, анулювання (скасування), продовження строку дії дозвільного документа, контролю за дотриманням суб'єктом господарювання правил здійснення господарської діяльності, деякі інші); наявність в учасників кількох прав та обов'язків; множинність суб'єктів у низці дозвільних правовідносин; варіативність правовідносин (наприклад, деякі з них розвиваються по-особливому з огляду на декларативний принцип видачі дозвільних документів).

Запропоновано визначення дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності: це регулятивні, активні, складні організаційно-господарські правовідносини, що виникають у процесі управління господарською діяльністю в різних галузях господарювання між зацікавленими суб'єктами господарювання і дозвільними органами (в окремих випадках – з множинністю осіб на стороні дозвільного органу) з приводу забезпечення

законного інтересу суб'єкта господарювання в набутті та реалізації права на провадження певних господарських операцій/ дій зі здійснення видів господарської діяльності в цілях забезпечення економічної ефективності, підтримання правового господарського порядку.

Розділ 4 «Джерела правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарської діяльності» складається з чотирьох підрозділів. У ньому сформульована система джерел права, які регламентують дозвільні відносини у сфері господарювання, обґрунтовано існування міжгалузевого інституту дозвільного законодавства у сфері господарювання. Також аналізується роль судової практики та практики Європейського суду з прав людини для реалізації дозвільних правовідносин у сфері господарювання.

У *підрозділі 4.1 «Система джерел правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання»* проведено дослідження джерел та принципів права, які визначають зміст правового регулювання дозвільних відносин.

Розглянуто роль правових принципів у законодавчій регламентації дозвільних відносин у сфері господарювання, зокрема: принципів господарювання; принципів економічної системи України; принципів державної політики з питань дозвільної системи у сфері господарської діяльності. Останні під назвою «принципи державного регулювання дозвільних відносин у сфері господарської діяльності» запропоновано включити до ГК України. Обґрунтовано можливе місце норм про дозвільні відносини у сфері господарювання в ГК України.

Окреслено систему нормативно-правових актів, які регламентують дозвільні відносини у сфері господарювання. Відмічено, що дозвільні відносини у сфері господарювання є одним із небагатьох різновидів організаційно-господарських відносин, у процесі реалізації яких сторони враховують акти тлумачення господарського законодавства.

Виявлена проблема підзаконного рівня правового регулювання низки видів дозвільних відносин у сфері господарювання, яка почала проявляти себе в судовій практиці. Встановлені різновиди дозвільних відносин, що абсолютно незадовільно регламентовані законодавством: у сфері поводження з відходами, охорони археологічної та культурної спадщини, ввезення продукції, отриманої з використанням ГМО, будівництва господарських об'єктів на території вільної митної зони, санітарно-епідеміологічної експертизи тощо. Це прямо ставить під загрозу публічні інтереси, оскільки свідчить про відсутність дії принципу верховенства права у відповідному сегменті правового регулювання.

Проаналізувавши правові норми, які регулюють дозвільні відносини у сфері господарювання, як сукупність норм з певними об'єднуючими їх ознаками, у *підрозділі 4.2 «Місце норм права про дозвільні відносини у сфері господарювання в системі господарського права»* зроблено висновок, що вони утворюють міжгалузевий комплексний правовий інститут дозвільного законодавства у сфері господарювання. Ця сукупність правових норм є відносно автономною в господарському законодавстві. Вона має внутрішню організацію, системну цілісність, забезпечує відносну завершеність правового регулювання, володіє власною метою, деякими юридичними конструкціями, принципами, спеціальною

термінологією та юридичними засобами. Норми про дозвільні відносини у сфері господарювання містяться в актах господарського та інших галузей законодавства, що пояснюється реалізацією прав на здійснення господарських операцій/ діяльності в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Обґрунтовано теоретичне визначення дозвільного законодавства у сфері господарювання: це міжгалузевий комплексний правовий інститут, спрямований на правове регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання, забезпечення належних умов для ефективного економічного обігу, правового господарського порядку з використанням загального методу господарського права. Запропоновані можливі варіанти місця цього правового інституту в системі господарського права/ законодавства: як інститут особливої частини господарського права, присвяченої правовому регулюванню функціональних видів господарської діяльності, або складова підгалузі організаційно-господарських зобов'язань.

У *підрозділі 4.3 «Значення судової практики для правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання та сфери правозастосування»* досліджується достатньо великий масив судової практики, яка склалася з приводу вирішення правових конфліктів між учасниками дозвільних правовідносин у сфері господарювання, на прикладі таких спорів у галузях містобудування та охорони довкілля, де вони є найчисельнішими. Практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суду) не розуміється як складова судової практики з огляду на правовий статус, мету та змістовний аспект діяльності ЄСПЛ, особливий правовий характер/ статус його рішень та їх зміст, правові наслідки їх прийняття й специфіку виконання.

Подальше обґрунтування в роботі отримала наукова позиція про судову практику як джерело господарського права. Судова практика розглядається в контексті філософської концепції соціологізму як один із правових феноменів, що творять правову реальність; акцентується увага на правових позиціях Верховного Суду у спорах між учасниками дозвільних правовідносин у сфері господарювання, в яких проявляється нормотворча діяльність суду.

Встановлено, що при вирішенні судових спорів про набуття прав за дозвільними документами за принципом мовчазної згоди суди не застосовують цей принцип, а лише зобов'язують дозвільні органи повторно розглянути заяви про видачу (продовження строку дії) дозвільних документів. Відповідна позиція Верховного Суду підриває сутність принципу мовчазної згоди як спростовної правової презумпції та засобу забезпечення виконання дозвільного зобов'язання, при цьому вона не забезпечує ефективного захисту порушених прав суб'єктів господарювання. Аргументовано, що факт дотримання / недотримання умов застосування принципу мовчазної згоди має входити в предмет доказування у відповідних категоріях спорів, суди повинні вирішувати питання про (не)можливість визнання права на відповідну господарську операцію в резолютивній частині судового рішення.

Розгляд судової практики, пов'язаної із самовільним будівництвом і самовільним природокористуванням, виявив проблему недоступності судового захисту інтересів осіб, які не є учасниками дозвільних правовідносин у сфері

господарювання і постраждали від вказаних правопорушень. Встановлено, що це є результатом достатньо вузького тлумачення поняття законного інтересу потерпілих осіб як об'єкта процесуального захисту або неоднозначного тлумачення поняття інтересу в конкретних судових справах. Доводиться, що прагнення суб'єкта господарювання отримати дозвільний документ, виданий іншому суб'єкту стосовно того ж об'єкта, може захищатися в судовому порядку з огляду на наявність законного інтересу у такого суб'єкта господарювання.

Обґрунтовується необхідність віднесення спорів, що виникають між учасниками дозвільних правовідносин у сфері господарювання, до юрисдикції господарських судів, зважаючи на господарсько-правову природу дозвільних правовідносин у сфері господарювання.

У *підрозділі 4.4 «Практика Європейського Суду з прав людини та її вплив на реалізацію дозвільних правовідносин у сфері господарювання в Україні»* викладено результати дослідження релевантної об'єкту дослідження практики ЄСПЛ. Запропоновано короткий огляд рішень Суду про право займатися економічною діяльністю на підставі ліцензій і дозволів. Як правило, захист цих прав здійснюється на основі статті 1 Першого протоколу Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у тому числі в контексті захисту правомірних (законних) очікувань здійснювати певні дії згідно з дозволом. Підкреслюється, що Суд захищає правомірні очікування на здійснення господарської діяльності, які ґрунтуються на вже виданому дозволі або ліцензії. Відмічається позитивна роль практики Суду для формування правового поля взаємодії учасників дозвільних правовідносин у сфері господарювання. Виправданим і необхідним визнано можливість судового захисту в Україні прав законних володільців дозвільних документів із застосуванням доктрини Суду про правомірні очікування, принципу пропорційності як складової верховенства права.

Розділ 5 «Правове регулювання окремих різновидів дозвільних відносин у сфері господарювання та перспективи його вдосконалення» включає п'ять підрозділів, в яких встановлюється коло дозвільних відносин, які складаються у сфері державної митної справи і ліцензування зовнішньоекономічної діяльності, галузях екології та містобудування, на ринках фінансових послуг, у сфері охорони культурної та археологічної спадщини, та проводиться їхнє дослідження, виявляються проблеми правового регулювання і пропонуються способи їх подолання.

У *підрозділі 5.1 «Дозвільні правовідносини у сфері державної митної справи і ліцензування зовнішньоекономічної діяльності»* доводиться, що дозвільні правовідносини у зовнішньоекономічній сфері та державній митній справі складаються у випадку, коли видача й анулювання дозволу виступає засобом державного регулювання господарської діяльності. Зокрема, такими є правовідносини з поміщення та перебування товарів у митному режимі переробки товарів на митній території України (за її межами) та правовідносини у сфері ліцензування зовнішньоекономічної діяльності за правилами неавтоматичного ліцензування, включно з ліцензуванням імпорту в Україну цукру-сирцю з тростини в межах тарифної квоти. Із застосуванням виокремлених у роботі ознак дозвільних правовідносин обґрунтовано, що такою ж є юридична природа правовідносин між суб'єктами державного експортного контролю щодо отримання дозволів і висновків у цій сфері.

Через застосування правового інструменту дозволу у відносинах щодо переробки товарів на митній території України (за її межами) держава реалізує зовнішньоекономічну політику, установлюючи певні протекціоністські заходи й одночасно захищаючи ринок від недобросовісних учасників. Через реалізацію дозвільних правовідносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності досягаються цілі зовнішньоекономічної політики держави. Ці правовідносини можуть виникати: а) лише у певних часових проміжках, б) відносно обмеженого кола експортно-імпорتنих операцій, в) за умови прийняття рішення про запровадження режиму ліцензування зовнішньоекономічних операцій Урядом України, г) у разі необхідності здійснення економічного впливу на певні товарні ринки або усунення загроз, що виникли (можуть виникнути) у зв'язку зі здійсненням зовнішньоекономічних операцій.

У *підрозділі 5.2 «Дозвільні правовідносини у сфері екології»* обґрунтовано формування дозвільних правовідносин у галузі екології. Однією з визначальних ознак досліджуваної в підрозділі групи правовідносин виступає їхній об'єкт. У роботі доводиться, що дозвільними правовідносинами у сфері екології є ті, об'єктом яких є право здійснювати господарські операції з експлуатації природних ресурсів (природокористування) або господарські операції (дії зі здійснення видів господарської діяльності), які справляють антропогенний вплив на довкілля, а також дії дозвільного органу та суб'єкта господарювання щодо видачі (отримання) й анулювання дозвільних документів. Наведені висновки стали результатом аналізу меж правового впливу різних галузей права на відносини, які виникають у сфері екології. В аспекті об'єкта дослідження акцентовано увагу на розмежуванні господарських відносин та екологічних відносин за критерієм характеру й мети впливу на предмет цих відносин.

Задля окреслення різновидів дозвільних правовідносин у галузі екології розглянуто наявні й запропоновані нові критерії класифікації дозвільних документів у сфері екології, зокрема: спосіб впливу господарюючих суб'єктів на довкілля; галузі господарської діяльності; види екологічних небезпек. Встановлено, що лише один різновид дозвільних документів щодо використання земельних ділянок – дозвіл на зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок – засвідчує права на здійснення господарських операцій. Тому інші документи цієї групи, включені до Переліку документів дозвільного характеру, запропоновано виключити з Переліку.

У *підрозділі 5.3 «Дозвільні правовідносини у сфері господарювання на ринках фінансових послуг»* обґрунтовано, що у сфері дії банківського й валютного законодавства складається обмежене коло дозвільних правовідносин у сфері господарювання. Це: 1) правовідносини між банківським регулятором і банком з приводу видачі дозволу на інвестування (відмежовані від інвестиційних правовідносин із наведенням відповідних наукових аргументів); 2) ті правовідносини, що виникають у зв'язку із застосуванням валютних обмежень та 3) видачею дозволів на проведення міжбанківських розрахунків.

У процесі дослідження посилено наукову аргументацію теоретичних положень про організаційно-господарський характер повноважень Національного банку України з реалізації заходів державного регулювання діяльності банків; підкреслюється важливість економічної основи формування дозвільних правовідносин між фінансовою установою та центральним банком.

Доведено, що причиною застосування дозволів у механізмі державного регулювання фондових відносин є необхідність забезпечення захисту прав інвесторів, потреба належної реалізації державної інвестиційної політики. Обґрунтовано, що різновидами дозвільних правовідносин у сфері господарювання, які формуються між окремими групами емітентів та регулятором, є правовідносини щодо: 1) видачі рішення про допуск цінних паперів іноземних емітентів до обігу на території України та зупинення такого обігу; 2) видачі дозволу на здійснення міжнародною фінансовою організацією емісії облігацій; 3) видачі та анулювання (призупинення) дозволу на право прийняття на себе комерційних ризиків при створенні фонду фінансування будівництва виду Б та/або дозволу на право здійснення емісії сертифікатів фонду операцій з нерухомістю; 4) погодження (заборони) розповсюдження реклами учасникам фондового ринку, а також ринку недержавного пенсійного забезпечення.

Під час дослідження не було виявлено специфічних особливостей правовідносин, що складаються в зв'язку із видачею й анулюванням низки дозволів у сфері державного регулювання ринків фінансових послуг, порівняно з правовідносинами, які реалізуються за правилами Закону про дозвільну систему. Тому відповідні дозвільні документи запропоновано включити до Переліку документів дозвільного характеру. Практика рекламної діяльності учасників фондового ринку, обсяги інвестування в цінні папери, наявність чисельних засобів державного регулювання діяльності на фондовому ринку переконують у доцільності виключення із законодавства норм про дозволи на розміщення реклами на фондовому ринку.

У *підрозділі 5.4 «Дозвільні правовідносини у сфері охорони об'єктів культурної та археологічної спадщини: сучасний стан та шляхи законодавчого вдосконалення»* проаналізовано пам'яткоохоронне законодавство в частині правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання. Встановлено ознаки дозвільних правовідносин у сфері господарювання в низці правовідносин, які складаються в галузі пам'яткоохорони, досліджено їхні структурні елементи. Відповідні відносини, як правило, регулюються достатньо поверхово законом та інформаційними картками адміністративних послуг, що є неприйнятним. Чинна редакція дозвільного законодавства не дозволяє встановити, з якою метою використовується правовий інструмент дозволу в державному регулюванні відносин з проведення робіт на пам'ятках та охоронюваних територіях. Водночас досліджувані дозвільні відносини мають суттєву специфіку через спеціальний предмет, господарський вплив на який повинен обмежуватися в належний спосіб спеціальними законодавчими актами.

Виявлені чисельні прогалини й недоліки законодавчого регулювання аналізованої групи дозвільних відносин й обґрунтовані конкретні законодавчі пропозиції з їх подолання, зокрема: законопроектні правила щодо анулювання дозволів у разі здійснення діяльності, яка створює загрозу пам'яткам, і зупинення дозволів на земляні, будівельні роботи, порушення об'єктів благоустрою в разі виявлення знахідки археологічного або історичного характеру; виключення окремих дозволів у цій сфері з Переліку документів дозвільного характеру як таких, щодо видачі яких не складаються дозвільні правовідносини у сфері господарювання.

Доведено, що видача й анулювання дозволу на археологічні розвідки, розкопки виконує функцію засобу державного регулювання господарювання, що бере участь у формуванні правового господарського порядку. Тому правовідносини, які опосередковують його застосування, можна розглядати як дозвільні правовідносини у сфері господарювання, незважаючи на специфіку їх суб'єктного складу (не включає суб'єкта господарювання) і груповий об'єкт (право на здійснення негосподарських операцій).

Встановлено, що процедури видачі дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок і кваліфікаційних документів, які видає археологу уповноважена кваліфікаційна рада, є дублюючими, переслідують однакову мету. Тому обґрунтовується доцільність визначення в якості правової підстави археологічних досліджень лише видачі кваліфікаційних документів. Підкреслюється потреба спеціальної правової регламентації відносин між дозвільними органами, державними організаціями/ установами, що провадять діяльність, пов'язану з археологічними дослідженнями, та суб'єктами господарювання.

Виявлено, що чинна редакція норм дозвільного законодавства про розміщення зовнішньої реклами не сприяє належному забезпеченню публічних інтересів. Правове регулювання відносин з погодження видачі таких дозволів за участю органів охорони культурної спадщини, а також дозволів на археологічні розвідки, розкопки за участю місцевих державних адміністрацій, як і подібних погоджень в інших галузях державного регулювання господарювання (надкористування, дорожній рух тощо), не враховує принцип правової визначеності, характеризується корупціогенними ризиками.

У *підрозділі 5.5 «Дозвільні відносини у сфері містобудування: основні особливості й проблеми правового регулювання»* детальніше обґрунтовується господарсько-правова природа дозвільних відносин із видачі й анулювання (зупинення) дозвільних документів у сфері містобудування. Проаналізовано їхні основні структурні елементи, особливості.

Доведено, що правовідносини щодо набуття права на виконання підготовчих/ будівельних робіт на підставі повідомлення і припинення цього права є дозвільними правовідносинами у сфері господарювання. Встановлено неналежний стан правового регулювання цих відносин (зокрема, законодавчу незбалансованість приватних і публічних інтересів), а також підстав припинення права на будівельні й підготовчі роботи (їхню обмежену кількість, що не враховує наявну практику містобудівних правопорушень), запропоновано шляхи виправлення цих законодавчих недоліків.

В інтересах інвесторів та публічних інтересах запропоновано змінити спосіб правового регулювання дозвільних відносин стосовно будівельних та інших робіт, у процесі яких слід забезпечити охорону культурної спадщини, а також будівельних робіт у межах смуги відведення автомобільних доріг, червоних ліній міських вулиць і доріг та щодо будівництва об'єктів у вільній митній зоні шляхом законодавчого «об'єднання» відповідних відносин за участю органів державного архітектурно-будівельного контролю та, відповідно, органів охорони культурної спадщини/ Національної поліції/ митного органу.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі запропоновано вирішення важливої наукової проблеми – обґрунтування концепції дозвільних правовідносин у сфері господарювання як різновиду організаційно-господарських правовідносин. За результатами дослідження можна сформулювати такі найважливіші теоретичні висновки про дозвільні відносини у сфері господарювання, проблеми їх правового регулювання і практики відповідного правозастосування.

1. Теоретичні передумови формування дозвільного законодавства у сфері господарювання становлять роботи теоретиків інституціоналізму та неоінституціоналізму, економічного аналізу права, науковий доробок Дж. Бьюкенена, Дж. Стігліца, німецьких неолібералів, праці вітчизняного вченого І. Т. Тарасова та ін. В історичній ретроспективі відносини, що виникали з приводу наділення господарюючих суб'єктів правами на провадження певних господарських операцій/ діяльності, протягом століть своїм об'єктом мали видачу різного роду привілеїв (епоха Середньовіччя – ХІХ ст.). У дисертації проведено періодизацію розвитку дозвільного законодавства у сфері господарювання в радянський час та в роки незалежності України.

2. Виявлена правова природа дозволу на вчинення господарських операцій/ дій зі здійснення видів господарської діяльності. Аргументовано, що видача й анулювання (скасування, зупинення та продовження строку дії) дозвільних документів є засобом (прямим методом) державного регулювання господарської діяльності, що застосовується задля формування й підтримання правового господарського порядку, забезпечення досягнення цілей державної економічної, екологічної політики та політики в соціально-економічній сфері.

3. Доведено управлінський характер рішень дозвільного органу в дозвільних правовідносинах у сфері господарювання. Рішення дозвільних органів про видачу дозвільних документів є підставою формування такої складової господарської компетенції суб'єкта господарювання, як право на проведення визначених законом господарських операцій (дій щодо здійснення деяких видів господарської діяльності).

Посилено наукову аргументацію тези про організаційно-господарську природу дозвільних правовідносин у сфері господарювання. За низкою особливостей, визначених у дисертації, такі правовідносини відмежовані від інших правовідносин, у регулюванні яких також використовується правовий засіб дозволу, у тому числі запропоновані нові критерії їх відмежування від ліцензійних правовідносин. Розроблено теоретичне поняття дозвільних правовідносин у сфері господарювання, виявлені їхні особливості. Запропоновано класифікацію дозвільних правовідносин.

4. Проаналізовано феномен прав за дозвільними документами. Аргументовано, що права на провадження певних дій щодо здійснення видів господарської діяльності/ господарських операцій, які підтверджуються дозвільними документами, слід трактувати як суб'єктивні права суб'єкта господарювання, складову його господарської компетенції. Деякі з прав за дозвільними документами можуть бути обліковані в складі нематеріальних активів суб'єкта господарювання, окремі з них – визнані майновими правами (за певних умов).

Встановлені характеристики (особливості) об'єктоздатних прав за дозвільними документами. Обґрунтовано ідею про необхідність надання характеристик оборотоздатності окремим правам за дозвільними документами в разі напрацювання найбільш досконалого юридичного механізму їх передачі, при якому були би забезпечені і публічні, і приватні інтереси. Виявлено критерії, що допомагають визначити потенційно оборотоздатні права за дозвільними документами.

5. Досліджено господарську компетенцію учасників дозвільних правовідносин у сфері господарювання: дозвільних органів, зацікавлених суб'єктів господарювання та суб'єктів, які залучаються до видачі дозвільних документів. Доведено, що належна реалізація організаційно-господарських повноважень дозвільними органами є важливою в процесі втілення державної інвестиційної політики, екологічної політики й політики в соціально-економічній сфері, має певне обмежене значення для зовнішньоекономічної, валютної, конкурентної політики.

Виокремлено й досліджено права та обов'язки учасників дозвільних правовідносин у сфері господарювання, у тому числі права дозвільних органів, які мають характер організаційно-господарських повноважень. Зроблено висновок, що незважаючи на достатній обсяг прав та оптимальний набір обов'язків учасників дозвільних правовідносин у сфері господарювання, ризиком для суб'єктів господарювання залишається правова невизначеність у відносинах із дозвільним органом. Задля подолання цієї проблеми обґрунтовані конкретні законопроектні ідеї.

6. Груповим об'єктом дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності визначено законний інтерес у набутті й належній реалізації права на певні господарські операції/ дії з провадження видів господарської діяльності (володінні цим правом), а також вказані права.

Безпосереднім об'єктом правовідносин з видачі дозвільних документів є дії дозвільного органу та суб'єкта господарювання щодо видачі дозвільного документа (реєстрації декларації про провадження господарської діяльності), правовідносин з анулювання/ скасування, зупинення чи продовження строку дії такого документа – дії, спрямовані на позбавлення/ тимчасове позбавлення суб'єкта господарювання права на провадження окремих господарських операцій/ дій щодо здійснення видів господарської діяльності або, відповідно, підтвердження такого права.

Аргументовано, що предмет дозвільних правовідносин у сфері господарювання є його важливою характеристикою, яка, серед іншого, дозволяє відмежувати дозвільні й ліцензійні правовідносини. Визначено перелік предметів дозвільних правовідносин у сфері господарювання.

7. З'ясовано правоутворюючі, правозмінюючі й правоприпиняючі юридичні факти у дозвільних правовідносинах у сфері господарювання, загальну соціальну й особливу передумови виникнення дозвільних правовідносин у сфері господарювання.

Виокремлено засоби забезпечення виконання зобов'язань між учасниками дозвільних правовідносин та виявлено їх особливі характеристики.

8. Доведено, що сукупність правових норм, які регулюють дозвільні відносини у сфері господарювання, утворює міжгалузевий комплексний правовий інститут дозвільного законодавства у сфері господарювання, запропоновано його теоретичне поняття й місце в системі галузі господарського законодавства (права).

Подальше обґрунтування в роботі отримала позиція про судову практику як джерело господарського права. Доведено необхідність віднесення спорів, що виникають між учасниками дозвільних правовідносин у сфері господарювання, до юрисдикції господарських судів.

Виявлена роль практики Європейського суду з прав людини для захисту прав володільців дозвільних документів, формування позитивного правового поля взаємодії учасників дозвільних відносин у сфері господарювання.

9. Доведена належність до групи дозвільних правовідносин у сфері господарювання низки правовідносин, що складаються з приводу видачі й анулювання (скасування, зупинення та продовження строку дії) дозвільних документів в таких сферах державного регулювання господарювання, як: зовнішньоекономічна діяльність і державна митна справа, ринок банківських послуг, недержавного пенсійного забезпечення, фондовий ринок і сфера валютного регулювання, галузі містобудування, екології та пам'яткоохорони.

10. Встановлено неналежний стан правового регулювання відносин, пов'язаних із набуттям і припиненням права на виконання підготовчих і будівельних робіт на підставі повідомлення, а також підстав припинення права на будівельні й підготовчі роботи, запропоновано шляхи виправлення цих законодавчих недоліків. В інтересах інвесторів та публічних інтересах запропоновано змінити спосіб правового регулювання дозвільних відносин стосовно будівельних та інших робіт, у процесі яких слід забезпечити охорону культурної спадщини, а також будівельних робіт у межах смуги відведення автомобільних доріг, червоних ліній міських вулиць і доріг та дозвільних відносин щодо будівництва об'єктів у вільній митній зоні.

11. Виявлені чисельні прогалини й недоліки законодавчого регулювання дозвільних відносин у сфері охорони культурної та архітектурної спадщини й обґрунтовані конкретні законодавчі пропозиції з їх подолання, зокрема: законопроектні правила щодо анулювання дозволів у разі здійснення діяльності, яка створює загрозу пам'яткам, і зупинення дозволів на земляні, будівельні роботи, порушення об'єктів благоустрою в разі виявлення знахідки археологічного або історичного характеру; виключення окремих дозволів у цій сфері з Переліку документів дозвільного характеру.

Доведено, що видача й анулювання дозволу на археологічні розвідки, розкопки виконує функцію засобу державного регулювання господарювання, що бере участь у формуванні правового господарського порядку. Тому правовідносини, що опосередковують його застосування, можуть бути кваліфіковані як дозвільні правовідносини у сфері господарювання.

Аргументовано пропозицію визначати видачу кваліфікаційних документів археологам як правову підставу проведення археологічних розвідок, розкопок, скасувавши законодавчі правила про видачу відповідних дозволів органами охорони культурної спадщини.

12. За результатами дослідження розроблено пропозиції по внесенню змін до ГК України, законів України «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про архітектурну діяльність», «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про нафту і газ», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про благоустрій населених пунктів», «Про рекламу», Кодексу України про надра.

З огляду на необхідність збалансування приватних і публічних інтересів у сфері державного регулювання господарювання, забезпечення дії принципу верховенства права, утвердження правового господарського порядку, актуальними й нагальними для практики правозастосування напрямами законодавчої роботи мають стати:

а) урегулювання на рівні закону основних аспектів дозвільних відносин у сфері господарювання, як вимагає Закон про дозвільну систему, стосовно багатьох різновидів дозвільних відносин у сфері господарювання (у галузі благоустрою, охорони культурної спадщини, надрокористування, санітарно-епідеміологічної експертизи тощо) з одночасним усуненням законодавчих прогалин щодо переліку документів для отримання дозвільних документів, об'єктів експертизи та ін.;

б) доповнення спеціальних законів, які регулюють дозвільні відносини у сфері господарювання, нормами про додаткові підстави відмови у видачі, анулювання дозвільних документів, їх зупинення за рішеннями дозвільних органів (наприклад, законів у сфері охорони атмосферного повітря, рослинного світу, поводження з відходами, зовнішньої реклами);

в) урегулювання відносин зі здійснення погодження рішень дозвільних органів (визначення строків погоджень, підстав відмови в їх здійсненні тощо).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРКОЮ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Апанасенко К. І. Зміни організаційно-господарських повноважень органів місцевого самоврядування: тенденції останнього десятиліття. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 4. С. 120–128.

2. Апанасенко К. І. Юридична природа дозвільних відносин у сфері господарської діяльності. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 6. С. 128–137.

3. Апанасенко К. І. Проблеми юридичної відповідальності за порушення законодавства, що регулює дозвільну діяльність. *Право та управління*. 2012. № 1. С. 36–50.

4. Апанасенко К. І. Правова природа прав за документами дозвільного характеру: постановка питання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 2 (101). С. 56–64.

5. Апанасенко Е. И. Правовое регулирование отношений в сфере выдачи и аннулирования разрешений предпринимателям в отдельных зарубежных странах. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. 2016. № 5 (98). С. 50–56.

6. Апанасенко К. І. Торгові та промислові привілеї як історичні прототипи прав за документами дозвільного характеру. *Економіка та право*. 2016. № 1 (43). С. 40–52.

7. Апанасенко К. І. Окремі теоретичні питання організаційно-господарських відносин (на прикладі дозвільних відносин у сфері господарювання). *Економіка та право*. 2016. № 3 (45). С. 121–133.

8. Апанасенко Е. И. Защита прав, основанных на лицензиях и разрешениях, Европейским судом по правам человека. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. 2017. № 2 (101). С. 59–65.

9. Апанасенко К. І. Оборотоздатність прав за документами дозвільного характеру: постановка проблеми. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2017. № 1 (104). С. 32–40.

10. Апанасенко К. І. Об'єктоздатність прав за документами дозвільного характеру і теорія права власності. *Економіка та право*. 2017. № 1 (46). С. 17–27.

11. Апанасенко К. І. Дозвільні правовідносини у сфері господарської діяльності та інші правовідносини дозвільного характеру. *Економіка та право*. 2017. № 3 (48). С. 16–26.

12. Апанасенко Е. И. Философские и экономические исследования отношений в области управления экономикой (на примере разрешительных отношений в сфере хозяйствования). *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. 2018. № 5 (110). С. 25–31.

13. Apanasenko K. Permissive relations and social entrepreneurship in a sphere of exploitation of cultural heritage sites. *Role of higher education institutions in society: challenges, tendencies and perspectives: Academic papers. Alytus College*. 2018. № 1 (7). Pp. 15–22.

14. Апанасенко К. І. Дозвільні відносини у сфері державної митної справи і ліцензування зовнішньоекономічної діяльності. *Економіка та право*. 2018. № 1 (49). С. 38–51.

15. Апанасенко К. І. Класифікація документів дозвільного характеру і прав за ними. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 2 (107). С. 5–12.

16. Апанасенко К. І. Про правову природу та правове регулювання дозвільних відносин у сфері природокористування та охорони навколишнього природного середовища. *Економіка та право*. 2018. № 2 (50). С. 20–33.

17. Апанасенко К. І. Про правовий режим дозвільних документів у сфері містобудування. *Економіка та право*. 2018. № 3 (51). С. 17–30.

18. Апанасенко К. І. Про джерела правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарської діяльності. *Економіка та право*. 2019. № 3 (54). С. 3–23.

19. Апанасенко К. І. Про особливості дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності. *Економіка та право*. 2019. № 4 (55). С. 13–23.

20. Апанасенко Е. И. Средства обеспечения исполнения обязательств сторон разрешительных правоотношений в сфере хозяйствования. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. 2020. № 2 (119). С. 39–45.

21. Апанасенко Е. И. Выдача и аннулирование (отмена, приостановление или продление действия) разрешений как средство государственного регулирования хозяйственной деятельности. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. 2020. № 5 (122). С. 66–72.

22. Апанасенко К. І. Про судову практику у спорах, що виникають у дозвільних правовідносинах у сфері господарювання. *Економіка та право*. 2020. № 3 (58). С. 13–26.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

23. Апанасенко К. І. Категорія “власність” і документи дозвільного характеру: позиція Європейського Суду з прав людини. *Соціально-гуманітарні виклики 2015 року*: матеріали доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Львів, 9 червня 2015 р.). Львів: НАНР, 2015. Т. 2. С. 16–20.

24. Апанасенко К. І. Про адаптацію законодавства України про дозвільну систему у сфері господарської діяльності до законодавства ЄС. *Актуальні проблеми держави та права в контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу*: збірник (м. Чернігів, 12 жовтня 2015 р.). Чернігів: Десна Поліграф, 2015. С. 50–53.

25. Апанасенко К. І. Дозвільні механізми у сфері господарської діяльності та охорона прав споживачів. *Захист прав споживачів у сучасних умовах*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Чернігів, 15 жовтня 2015 р.). Чернігів: ЧНТУ, 2015. С. 4–8.

26. Апанасенко К. І. Трактуння поняття “об’єкт господарських правовідносин” в сучасній науці господарського права. *Перспективні напрями наукових досліджень – 2015*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Братислава, 17–22 жовтня 2015 р.). Київ: Вид-во «Центр навчальної літератури», 2015. С. 149–150.

27. Апанасенко К. І. Про дослідження дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності в юридичній науці. *Актуальні проблеми господарського права та процесу*: зб. матеріалів круглого столу (м. Київ, 30 жовтня 2015 р.). Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. С. 64–68.

28. Апанасенко К. І. Щодо правової природи компетенції адміністраторів центрів надання адміністративних послуг у відносинах із суб’єктами господарювання. *Проблеми розвитку науки господарського права і вдосконалення господарського законодавства*: матеріали круглого столу (м. Київ, 4 грудня 2015 р.). Київ: Ліра-К, 2015. С. 9–12.

29. Апанасенко К. І. Перелік дозвільних органів у значенні Закону України “Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності”. *Проблеми захисту прав та свобод людини і громадянина*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів (м. Чернігів, 19–20 травня 2016 р.). Чернігів: ЧНТУ, 2016. С. 114–120.

30. Апанасенко К. І. Про окремі проблеми правового режиму дозволу на порушення об'єктів благоустрою. *Інтеграція юридичної науки та практики з питань регулювання підприємницької діяльності як основа сталого розвитку вітчизняного законодавства*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Чернігів, 6 грудня 2016 р.). Чернігів: ЧНТУ, 2016. С. 5–9.

31. Апанасенко К. І. Відносини дозвільного характеру у сфері конкуренції і дозвільні відносини у сфері господарювання: спроби порівняння. *Проблеми захисту прав та свобод людини і громадянина*: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених і студентів (м. Чернігів, 17-18 травня 2017 р.). Чернігів: ЧНТУ, 2017. С. 102–105.

32. Апанасенко К. І. Про окремі рішення Європейського суду з прав людини у сфері містобудування. *Будівельне право: проблеми теорії і практики*: матеріали I наук.-практ. конф. (м. Київ, 3 листопада 2017 р.) / МОН України, Київ. нац. ун-т будівн. і архітектури та ін. Київ-Тернопіль, Бескіді, 2017. С. 107–111.

33. Апанасенко К. І. Проблеми правового регулювання дозвільних відносин у сфері розміщення зовнішньої реклами. *Актуальні проблеми правового регулювання підприємницької діяльності в Україні та країнах Європейського Союзу*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Чернігів, 9 грудня 2017 р.). Чернігів: ЧНТУ, 2017. С. 8–12.

34. Апанасенко К. І. Класифікація документів дозвільного характеру у сфері екології. *Сучасні тенденції розвитку української науки*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 21-22 червня 2018 р.). Переяслав-Хмельницький, 2018. Вип. 6 (16). С. 41–46.

35. Апанасенко К. І. Правове регулювання дозвільних відносин у сфері дорожнього руху. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* [зб. наук. пр.]: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 листопада 2018 р.): в 2-х ч. Київ-Тернопіль: Бескіді, 2018. Ч. 1. Вип. IV. С. 34–39.

36. Апанасенко К. І. Окремі особливості дозвільних правовідносин у сфері господарювання. *Перші наукові читання пам'яті академіка В. К. Мамутова*: матеріали круглого столу (м. Київ, 8 лютого 2019 р.). Наук. ред. В.А. Устименко. К.: НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. С. 121–125.

37. Апанасенко К. І. Обов'язки учасників дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 27 вересня 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2019. С. 12–16.

38. Апанасенко К. І. Директива ЄС про послуги на внутрішньому ринку та дозвільне законодавство у сфері господарювання. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького нац. ун-ту ім. Василя Стуса (м. Вінниця, 11-12 жовтня 2019 р.). Вінниця: ТОВ Віндрук, 2019. С. 46–48.

39. Апанасенко К. І. Щодо підстав виникнення, зміни й припинення дозвільних правовідносин у сфері господарювання. *Інноваційний розвиток*

інформаційного суспільства: економіко-управлінські, правові та соціокультурні аспекти: зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (м. Чернігів, 17 грудня 2019 р.). Чернігів: ЧНТУ, 2019. С. 202–206.

40. Апанасенко Е. И. О классификации разрешительных правоотношений в сфере хозяйственной деятельности. *Проблемы социально-ориентированного инновационного развития белорусского общества и профсоюзы*: материалы XXIV Междунар. науч.-практ. конф. (г. Гомель, 7 февраля 2020 г.). Минск: ИПЧУП “ДОНАРИТ”, 2020. С. 194–196.

41. Апанасенко К. І. Про судову практику застосування норм дозвільного законодавства про принцип мовчазної згоди. *Травневі правові читання*: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти (м. Черкаси, 7 травня 2020 р.). Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 125–127.

42. Апанасенко К. І. До питання про судовий захист інтересів громадян і суб'єктів господарювання. *Проблеми захисту прав та свобод людини і громадянина*: матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених і студентів (м. Чернігів, 14-15 травня 2020 р.). Чернігів: ЧНТУ, 2020. С. 89–92.

43. Апанасенко К. І. Дозвіл та правові інструменти правового режиму господарювання в умовах карантину в Україні. *Другі наукові читання пам'яті академіка В.К. Мамутова* (м. Київ, 3 липня 2020 р.) / наук. ред. В. А. Устименко. Київ: НАН України; ДУ “ІЕПД імені В.К. Мамутова НАН України”, 2020. С. 167–171.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

44. Апанасенко К. І. Дозвільна система у сфері господарської діяльності: науково-практичний коментар Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»: законодавство: судова практика: наук.-практ. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 312 с.

45. Апанасенко К. І. До питання про об'єкт дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності. *Вісник господарського судочинства*. 2015. № 5. С. 123–133.

46. Апанасенко К. І. Про господарську компетенцію окремих учасників дозвільних правовідносин у сфері господарської діяльності. *Розумовські зустрічі: зб. наук. праць*. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2016. Вип. 3. С. 83–94.

47. Апанасенко К. І. Про теорію адміністративно-господарського права та адміністративно-господарських правовідносин. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2016. № 1 (2). С. 15–22.

48. Апанасенко К. І. Суб'єктний склад правовідносин, урегульованих Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності». *Вісник господарського судочинства*. 2016. № 5—6. С. 103–112.

49. Апанасенко К. І. Про правову природу дозвільних відносин у сфері зовнішньоекономічної діяльності. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2017. № 1 (3). С. 47—55.

50. Апанасенко К. І. Документи дозвільного характеру, які видаються органами місцевого самоврядування. *Розумовські зустрічі: зб. наук. праць*. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. Вип. 4. С. 52–61.

АНОТАЦІЯ

Апанасенко К. І. Дозвільні правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики. *Кваліфікаційна наукова праця у формі монографії.*

Дисертація у формі монографії на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право. Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова Національної академії наук України», Київ, 2021.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню концепції дозвільних правовідносин у сфері господарювання як різновиду організаційно-господарських правовідносин та розробці науково аргументованих пропозицій по вдосконаленню норм дозвільного законодавства у сфері господарювання.

У роботі досліджено теоретичні передумови формування й історію становлення законодавства про дозвільні відносини у сфері господарювання. Проаналізовані теоретичні й практичні аспекти використання такого засобу державного регулювання господарської діяльності, як видача й анулювання (скасування, зупинення та продовження строку дії) дозвільних документів. Обґрунтовано самостійність дозвільних правовідносин у сфері господарювання в числі інших організаційно-господарських правовідносин. Досліджені особливості й складові структури дозвільних правовідносин у сфері господарювання. З'ясовано правову природу, класифіковано права за дозвільними документами. Досліджено теоретичні й прикладні питання їхньої об'єктоздатності, оборотоздатності.

Проаналізовано систему джерел правового регулювання дозвільних відносин у сфері господарювання, практику застосування норм дозвільного законодавства у сфері господарювання та відповідну практику Європейського суду з прав людини.

Досліджено актуальний стан правового регулювання дозвільних відносин у деяких сферах державного регулювання господарювання, а саме: державної митної справи і зовнішньоекономічної діяльності, сферах екології, містобудування, охорони культурної та археологічної спадщини, на ринках фінансових послуг. Обґрунтовані законодавчі пропозиції по вдосконаленню норм дозвільного законодавства у сфері господарювання.

Ключові слова: дозвіл; дозвільні правовідносини; господарська операція; права за дозвільними документами; баланс інтересів; правова визначеність; правовий господарський порядок; організаційно-господарські правовідносини.

АННОТАЦИЯ

Апанасенко Е. И. Разрешительные правоотношения в сфере хозяйствования: проблемы теории и практики. Квалификационный научный труд в форме монографии.

Диссертация в форме монографии на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.04 – хозяйственное право, хозяйственно-процессуальное право. Государственное учреждение «Институт экономико-правовых исследований имени В. К. Мамутова Национальной академии наук Украины», Киев, 2021.

Диссертация посвящена обоснованию концепции разрешительных правоотношений в сфере хозяйствования как разновидности организационно-хозяйственных правоотношений и разработке научно аргументированных предложений по усовершенствованию норм разрешительного законодательства в сфере хозяйствования.

В работе исследованы теоретические предпосылки формирования и история становления законодательства о разрешительных отношениях в сфере хозяйствования. Проанализированы теоретические и практические аспекты применения такого средства государственного регулирования хозяйственной деятельности, как выдача и аннулирование (отмена, приостановление или продление действия) разрешительных документов. Обоснована самостоятельность разрешительных правоотношений в сфере хозяйствования в числе иных организационно-хозяйственных правоотношений. Исследованы особенности и составляющие структуры разрешительных правоотношений в сфере хозяйствования. Определена правовая природа и классифицированы права, основанные на разрешительных документах. Исследованы теоретические и прикладные вопросы их объектоспособности, оборотоспособности.

Проанализирована система источников правового регулирования разрешительных отношений в сфере хозяйствования, практика применения норм разрешительного законодательства в сфере хозяйствования и соответствующая практика Европейского суда по правам человека.

Исследовано актуальное правовое регулирование разрешительных отношений в сфере хозяйствования в отдельных сферах государственного регулирования хозяйствования: государственного таможенного дела и внешнеэкономической деятельности, сферах экологии, градостроительства, охраны культурного и археологического наследия, на рынках финансовых услуг. Обоснованы законодательные предложения по усовершенствованию норм разрешительного законодательства в сфере хозяйствования.

Ключевые слова: разрешение; разрешительные отношения; хозяйственная операция; права, основанные на разрешительных документах; баланс интересов; правовая определенность; правовой хозяйственный порядок; организационно-хозяйственные правоотношения.

SUMMARY

Apanasenko K. I. Permissive legal relations in a sphere of an economic work: problems of theory and practice. *Research qualification paper in the form of a monograph.*

Thesis in the form of monograph for the degree of Doctor of Legal Sciences in the specialty 12.00.04 – Economic Law, Economic Procedural Law. State organization “V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine”, Kyiv, 2021.

The thesis is devoted to a substantiation of a conception of permissive legal relations in a sphere of an economic work as a kind of organizational economic legal relations and development of science-based propositions for an improvement of legal regulation of permissive relations.

Theoretical preconditions of the formation and a history of the development of a legislation about permissive relations in a sphere of an economic work were investigated. Theoretical and practical aspects of using of such instrument of the state regulation of the economic work as giving and cancellation (abolition, suspension or extension of an effect) of permits were analyzed. Autonomy of permissive legal relations in a sphere of an economic work among other organizational economic legal relations was substantiated. Peculiarities and elements of structure of permissive relations in a sphere of an economic work were investigated. The legal nature of rights providing by permissive documents is indentified, these rights are classified. Theoretical and applied aspects of their objectability and tradability were investigated.

The system of sources of legal regulation of permissive relations in a sphere of an economic work, a practice of an application of norms of permissive legislation in a sphere of an economic work and an appropriate practice of European Court of Human Rights were analyzed.

The actual legal regulation of permissive relations in some fields of the state economic regulatory are investigated. There are such fields as the state custom politics and foreign economic activity, ecology and town planning, defense of cultural and archeological heritage, financial markets. The legislative propositions for the improvement of permissive legislation in a sphere of an economic work were scientifically substantiated.

Key words: permit; permissive relations; economic operation; rights providing by permissive documents; balance of interests; legal certainty; legal economic order; organizational economic legal relations.

Підписано до друку 09.04.2021 р. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Тираж 110 пр. Зам. № 09/21.

Редакційно-видавничий відділ Національного університету «Чернігівська політехніка»
14035, Україна, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 7128 від 18.08.2020 р.